
IV. ORIGINEA ȘI FUNDAREA CUNOAȘTERII

Stefan CELMARE

Problema originii cunoașterii dă naștere contrastului dintre raționalism și empirism. Empirismul derivă orice cunoaștere din observație și experiment, raționalismul, dimpotrivă – considerând *generalitatea și necesitatea* notele esențiale ale cunoașterii științifice – admite că aceasta nu poate fi decât un produs al rațiunii.

*generalitatea și
necesitatea*

Punctul de vedere al cunoașterii comune în această chestiune se apropie mai mult de empirism: *cunoașterea noastră despre lucruri izvorăște din percepția sensibilă.*

Părăsirea punctului de vedere al cunoașterii comune, opoziția față de aceasta conduce la teoria raționalistă. Filosofia reclamă pentru sine altă origine decât aceea pe care o admite pentru cunoașterea comună. Cunoașterea comună poate într-adevăr să-și dobândească de la simțuri știința despre lucruri. Cunoașterea științifică sau filosofică, dimpotrivă, nu-și are originea nicidecum în percepție, ci în gândire sau rațiune: „Asupra acestui punct sunt de acord toate cele dintâi mari sisteme ale filosofiei grecești. Oricât de deosebită este părerea lor cu privire la natura lucrurilor, ele se unesc în părerea că adevărul nu vine de la simțuri”¹. Teoria cunoașterii – implicit problema originii cunoașterii – va atinge în antichitate cele mai înalte culmi prin filosofia lui Socrate, Platon, Aristotel. Opinia că adevărul nu vine de la simțuri, ce-a caracterizat epistemologia greacă, se regăsește și în primele mari sisteme ale filosofiei moderne concepute de Descartes, Hobbes, Spinoza, Leibniz. Cele două mari începuturi ale filosofiei europene sunt legate de numele lui Socrate și Descartes:

„primul a descoperit, a pus în funcțiune gândirea rațională și de aceea poate fi socotit ca întemeietorul raționalismului în filosofie. Putem spune că până la el nici India, nici China – deși au avut destule cunoștințe de logică – nu au gândit în stilul raționalismului grec și de aceea nu au putut vedea apărând un Aristotel. Al doilea a descoperit raționalismul modern, având ca model matematica, și care face parte din zestrea intelectuală nu numai a oamenilor culti, dar a oricărui om cu carte, adică a unui om deprins cu oarecare disciplină a gândirii”².

¹ Fr. Paulsen, *Introducere în filosofie*, Iași, 1941, p. 520.

² A. Dumitriu, *Homo universalis*, Editura Eminescu, București, 1990, p. 47.

Contopirea și colaborarea experienței și matematicilor constituie substratul gândirii moderne. Din această contopire a răsărit cu succes știința naturii din care, apoi, se inspiră toți filosofii moderni.

Critica raționalismului matematic s-a făcut istoricește de un al doilea mare curent al filosofiei moderne, anume de *empirismul englez*: J.Locke și D.Hume sunt reprezentanții lui de seamă. Ideea fundamentală a acestei direcții constă în:

„sunt două feluri de științe, deosebite prin natura și metoda lor, pur abstracte ca matematica și concrete ca fizica și psihologia”³. Nu poate fi admisă, deci, numai o formă de știință, cea *matematică*, care să constituie modelul tuturor celorlalte științe. La fel de legitime și reale sunt științele care studiază fapte, deosebite de matematică atât prin conținut cât și prin metodă.

D. Hume caracterizează cunoașterea matematică ca fiind de o „precizie și certitudine perfecte”. Ea ocupă, însă, un loc restrâns în ansamblul cunoașterii, nefiind operantă cu referire la realitatea propriu-zisă. Oricând este posibil contrariul unui enunț despre realitate, încât numai prin existență putem afla ceva despre fapte și despre relațiile dintre ele. Cunoașterea despre realitate este marcată de *probabilitate*, ea nu poate atinge certitudinea absolută proprie cunoașterii matematice, având ca domeniu de referință sfera posibilului. Hume, ca și Locke, de altfel, a formulat distincția între enunțuri adevărate sau false pe temeiul faptelor și enunțuri adevărate sau false pe temeiuri logice, între adevăruri contingente și necesare. În mod îndreptățit această distincție a fost caracterizată drept o anticipare a celebrei distincții între adevăruri analitice și adevăruri sintetice, între *științe formale* și *științe factuale*, distincție consacrată de filosofia analitică modernă a limbajului științei.

„Hume, în opinia lui M. Flonta, este considerat drept filosoful clasic care a dat formularea cea mai clară punctului de vedere empirist asupra cunoașterii. Distincția lui între *relații între idei și fapte* este privită ca o prefigurare a distincției între adevăruri analitice și cele sintetice și ca o respingere anticipată a conceptului sintezei *a priori*, pe care se sprijină filosofia kantiană a cunoașterii”⁴.

Raționalism

versus

Empirism

Disputa raționalism–empirism, în cele din urmă, se referă la faptul dacă există cunoaștere *a priori* sau prin *rațiune pură*. Raționalismul susține că prin cugetare pură dobândim o cunoaștere absolută, care nu-i posibilă prin simțuri. Răspunsul empirismului era unul negativ:

3. *op. cit.*, p. 527.

4. M. Flonta, *Natura omenească și puterile cunoașterii în filosofia lui David Hume* (studiu introductiv), în: D. Hume, *Cercetare asupra intelectului omenească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 23.

cunoștințele le dobândim numai prin percepții, de unde rezultă că nu putem obține o cunoștință absolută.

„Atitudinea lui Kant e determinată prin aceea, că el ia din fiecare din cele două teorii, opuse, jumătatea adevărată după părerea sa și îmbină aceste două jumătăți dând naștere la o teorie nouă: față de empirismul lui Hume el restabilește vechea dogmă a raționalismului: *există cunoaștere a priori despre lucruri*; față de raționalismul sistemului lui Leibniz și Wolff, adaugă: dar cunoașterea despre lucruri *numai cum apar, nu cum sunt în sine*. Îmbinarea fenomenalismului sau idealismului cu raționalismul este trăsătura caracteristică a teoriei cunoașterii lui Kant; până acum raționalismul fusese totdeauna realist, în vreme ce empirismul fusese idealist la Berkeley și Hume”⁵.

Este clarificatoare comparația pe care o face Kant, între propria-i teorie a cunoașterii și schimbarea produsă de ideile lui N. Copernic asupra concepției astronomice despre lume. Până atunci se explicaseră fenomenele cerești prin mișcarea corpurilor celeste în jurul pământului. Copernic le-a explicat mult mai simplu, admitând o mișcare a observatorului. Tot așa empirismul explicase cunoașterea printr-o influență a lucrurilor exercitată asupra intelectului; Kant, dimpotrivă, explică cunoașterea admitând, într-un mod oarecum „paradoxal”, că lucrurile se dau după ideile noastre: cugetarea produce mai întâi de toate *forma* obiectelor. Tocmai de aceea le și poate cunoaște *a priori*. Gândirea reușește, astfel, să-și formuleze cunoașterea în principii generale și necesare. Axiomele geometriei, legea cauzală sunt necesare și îndeobște valabile pentru toate experiențele noastre. Rezultă, apoi, că nu poate exista cunoaștere generală, unde să nu se producă o asemenea determinare a obiectelor din partea inteligenței. „Lucrurile în sine”, nu mai pot fi supuse funcțiilor sintetice ale inteligenței, încât nici metafizica în sensul său tradițional de *cunoaștere rațională a absolutului existențial* nu va fi posibilă.

Simțurile singure, prin ele singure, nu pot conduce la cunoaștere, nu oferă *necesitatea* și universalitatea pe care o au științele fizice și matematice. Pe de altă parte, nici conceptele rațiunii nu ne pot învăța nimic, deoarece nu sunt decât forme goale, lipsite de semnificație. De aceea, pentru obținerea cunoașterii e necesară cooperarea ambelor elemente.

Prin urmare, există o *materie* a cunoașterii furnizată de simțuri și o *formă* oferită de rațiune. Apriorismul care există potențial în spirit, furnizează datelor haotice ale existenței modelele și, prin intermediul judecăților și categoriilor, face posibilă știința. Astfel, realitatea este cea obligată să se modeleze după intelect, și nu invers. De aici cunoscuta teză kantiană: *Rațiunea nu-și scoate legile din natură, ci le prescrie ei*. Existența matematicii ca știință ne arată că principiile empirismului sunt insuficiente, și nu numai, dar deopotrivă fizica

Rațiunea nu-și scoate legile din natură, ci le prescrie ei.

⁵ Fr. Paulsen, *op. cit.*, p. 535.

pură, metafizica denotă și ele acest lucru. Problematizarea va fi, în acest context, cum sunt posibile matematica pură, fizica pură, metafizica, sau, într-o formulă generală: *cum sunt posibile judecățile sintetice a priori?* Se are în vedere posibilitatea acestora sub aspect epistemologic, nu psihologic.

Sau, într-o formulare diferită, cum pot căpăta niște judecăți, care nu-și au izvorul în experiență, adică *apriori* și care nu sunt nici deducții logice, deci propoziții *analitice*, dreptul de valoare de *cunoaștere obiectivă*, respectiv judecăți sau propoziții *sintetice*.

În această problemă, fundamentală a gnoseologiei kantiene, sunt implicate distincțiile dintre *analitic* și *sintetic*, *a priori* și *a posteriori*. Prima distincție are o natură logică, iar cea de a doua este o disociere epistemologică⁶.

Distincția analitic–sintetic are o natură *logică*, deoarece în propozițiile analitice adevărul sau falsitatea derivă din semnificația termenilor propoziției, în timp ce propozițiile sintetice au un conținut factual.

Pe de altă parte deosebirea dintre *a priori* și *a posteriori* este una *epistemologică*, între două tipuri de cunoaștere. Prin *a priori*, Kant a avut în vedere cunoașterea independentă de experiență, dar nu sub aspectul genezei. El considera cunoașterea ca fiind dependentă, în ce privește originea, în totalitate de experiență. Numai că există un tip de cunoștințe care se întemeiază experiențial într-un mod specific, astfel că nu este necesar să apelăm la experiență pentru a le justifica, pentru a le proba valabilitatea. În acest sens toate propozițiile analitice sunt *a priori*. De exemplu, în propoziția: „Toate corpurile sunt întinse”, înțelesul termenilor *corp* și *întins* implică adevărul propoziției fără a mai fi necesară punerea la probă prin experiment. Dimpotrivă, propozițiile *a posteriori* nu mai pot fi justificate fără referire la experiență. Adevărul propoziției: „Toate corpurile sunt grele”, nu mai poate fi dedus din înțelesul termenilor *corp* și *greu*⁷. În prima propoziție predicatul aparține subiectului ca ceva ce e cuprins implicit în noțiunea *corp*. În cea de a doua, predicatul se află în afara subiectului deși stă în legătură cu el. Propozițiile analitice nu extind cu nimic cunoștința noastră; din ele rezultă doar că noțiunea este descompusă și făcută astfel inteligibilă subiectului epistemic însuși. Dar, în propozițiile sintetice trebuie să avem în afară de conceptul de subiect, încă *ceva* pe care să se sprijine intelectul, pentru a cunoaște că un predicat, care nu se află în acest concept, îi aparține, totuși⁸.

Linia de demarcație dintre *analitic* și *sintetic* nu coincide cu granița dintre *a priori* și *a posteriori*. Există un domeniu al cunoașterii care este concomitent *sintetic* și *a priori*.

⁶ R. Carnap, *Philosophical Foundations of Physics*, p. 177.

⁷ Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, Editura Științifică, București, 1969, pp. 48-49.

⁸ *Ibidem*.

Propozițiile sintetico–a priori au caracteristica de a spune ceva despre „natura lumii” fără o bază experiențială.

Geometria, de exemplu, ne oferă adevăruri certe prin axiomele sale și derivarea logică a teoremelor din axiome, fără să apelăm la experiență. Ea este în totalitate a priori. Întrucât se referă, însă, la structura reală a lumii, teoremele geometriei sunt, totodată, și sintetice. Geometria euclidiană este intuitiv certă, independentă de experiență, și Kant o consideră *paradigma* cunoașterii sintetice a priori. Propozițiile sintetice a priori au o valoare obiectivă numai prin faptul că *inteligenta produce ea însăși obiectele*, cu privire la care emite apoi judecățile respective; ea cunoaște a priori obiectele pentru că ea însăși le și produce.

Deci, propozițiile sintetice a priori sunt posibile datorită naturii facultăților noastre de cunoaștere, grație formelor a priori ale *sensibilității* – spațiul și timpul – și formelor a priori ale *intelectului*, respectiv categoriile: substanță, cauzalitate, cantitate, calitate etc. Cunoașterea apare, astfel, ca dependență de formele a priori ale subiectului. Din a priorismul sensibilității și rațiunii rezultă, potrivit filosofiei kantiene un *adaos subiectiv* la cunoașterea obiectului.

Problema originii cunoașterii, axată în esență pe controversa empirism–raționalism, se regăsește, de asemenea, în marile direcții din filosofia contemporană.

Printre marile filosofii ale cunoașterii din secolul XX s-a impus filosofia analitică. Prefigurată ca o analiză logică a științei, filosofia analitică este divizată în mai multe părți: *Realismul* reprezentat prin G. E. Moore și B. Russell; *Analiza logică* sau *atomismul logic*, în cadrul căruia se remarcă contribuția unor gânditori ca B. Russell, G. E. Moore, L. Wittgenstein, Fr. P. Ramsey, G. Ryle; *Pozitivismul* sau *empirismul logic*, ilustrat prin activitatea Cercului de la Viena unde s-au impus R. Carnap, Ph. Frank, M. Schlick, O. Neurath, prin Cercul de la Berlin în care s-au evidențiat cercetările lui H. Reichenbach și C. G. Hempel, cât și prin Școala de la Cambridge din care, printre alții, au făcut parte J. Austin și L. Wittgenstein; *Filosofia limbajului comun*, cu reprezentanții mai cunoscuți, L. Wittgenstein și G. Ryle.

Față de filosofia tradițională marcată de spiritul de sinteză, filosofia analitică își reduce domeniul la limbaj și devine o activitate de al doilea ordin în raport cu cunoașterea științifică și comună, anume o activitate de clasificare a gândirii prin analiza logică a limbajului. Forma cea mai clară a acestei concepții care identifică filosofia cu activitatea analitică de clasificare o găsim la L. Wittgenstein;

„Scopul filosofie este clarificarea logică a gândurilor. Filosofia nu este o doctrină, ci o activitate. O operă filosofică constă în esență din explicații. Rezultatul filosofiei nu sunt

«propozițiile filosofice», ci clasificarea propozițiilor. Filosofia trebuie să clarifice și să delimiteze riguros gândurile, care altfel sunt, ca să zicem așa, tulburi și confuze»⁹.

Premisa generală de la care se pleacă aici este aceea că filosofia nu izbuteste să realizeze cunoașterea pozitivă a naturii, a lumii. Aceasta revine științelor. De aceea, prima misiune a filosofiei este să apere știința de intruziunea metafizicii și a misticii.

Gândirea lui L. Wittgenstein așa cum este prezentată în *Tractatus Logico-philosophicus* este definitorie pentru tematica „filosofiei analitice”. Problema principală a *Tratatului* este aceea a esenței limbajului. Și anume: limbajul este totalitatea propozițiilor; propoziția este funcție de adevăr a propozițiilor elementare; acestea din urmă exprimă o „stare de lucruri atomară”, care, fiind o combinație de „obiecte simple”, are independență logică; propoziția elementară este precisă, orice limbă conține și anumite indeterminări.

metoda analitică
epistemologie a
cunoașterii factuale

Filosofia trebuie să determine, printr-o analiză logico-lingvistică, ce este știința și prin ce se deosebește ea de non-știință. În acest context, s-a conturat *metoda analitică*, urmărind așezarea cunoștinței filosofice pe date reale și de a asigura concretețe și precizie susținerilor filosofice. Tema dominantă a celor ce împărtășesc metoda analitică este ancorarea în experiență a reflecției filosofice. De aici solidaritatea cu metodologia științifică de cercetare. Apoi, adepții metodei analitice, urmăresc să explice demersul cunoașterii plecând de la experiență; în acest fel ei au elaborat o *epistemologie a cunoașterii factuale*.

Contribuția lui Wittgenstein este remarcabilă. Totuși, la începuturile filosofiei analitice se află doi filosofi britanici, B. Russell și G.E. Moore, care au pus bazele celor două direcții relativ distincte din filosofia analitică, anume *analiza formală* și *analiza neformală*. *Tratatul* lui Wittgenstein, filosof austriac, student și adept al lui Russell la Cambridge, a contribuit apoi la dezvoltarea analizei formale, după cum într-o a doua parte a activității sale, soldată cu lucrarea *Cercetări filosofice*, a contribuit substanțial la apariția și dezvoltarea analizei neformale.

Comun tuturor teoriilor analitice ale cunoașterii este, pe lângă *analiza logică a limbajului*, *concepția empiristă despre cunoaștere*. Analiza formală se caracterizează însă prin apelul la logica matematică modernă¹⁰.

⁹ L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 62, paragraf 4. 112.

¹⁰ Vezi Constantin Grecu, „Teoriile analitice contemporane ale științei”, în: *Momente ale genezei și*

În evoluția spiritului metodologic contemporan un loc important îl ocupă *teoriile creșterii cunoașterii*. K.R.Popper este epistemologul care s-a distins în această arie de preocupări. În lucrarea *Logica cercetării*, el introduce dimensiunea *diacronică* în studierea științei și, implicit, a cunoașterii. „Calea științei este determinată de țelul nemărginit, dar nicidecum de neatins, de a descoperi neîncetat problemele noi, mai generale, mai profunde, și de a supune răspunsurile, întotdeauna provizorii, la aceste întrebări, unor teste mereu reînnoite și tot mai severe”¹¹. Concepția epistemologică a lui Popper rezidă în cele din urmă în teza, pe deplin adecvată spiritului științific, potrivit căreia omul de știință se caracterizează prin căutarea permanentă și critică a adevărului, și nu prin deținerea adevărului absolut, irevocabil. El are meritul de a fi dezvoltat *metoda sa critică* – cunoscută sub denumirea de „raționalism critic” – ca o metodă de selectare și înlăturare a erorilor, de supunere a teoriilor la teste dintre cele mai severe și de respingere a celor care se dovedesc false.

Epistemologia genetică reprezintă o orientare distinctă în teoria contemporană a cunoașterii inițiată de psihologul elvețian J. Piaget. În linii mai țelul ei constă în a valorifica efectiv contribuțiile pe care psihologul le poate aduce la soluționarea problemelor epistemologice. J. Piaget pornește de la disocierea netă între epistemologii de factură filosofică – meta sau para-științifice – și epistemologii de tip științific, cum ar fi însăși epistemologia genetică și epistemologiile interne sau de ramură. Distanța dintre o epistemologie științifică și una filosofică nu este de probleme; principala problemă a epistemologiei recunoscută ca atare de epistemologia genetică este aceea a raporturilor dintre subiect și obiect în procesul de cunoaștere. În această situație distanța va fi una de metodă. Epistemologia se încredințează exclusiv reflecției, nesecondată de vreo metodă de verificare obiectivă a rezultatelor ei, în vreme ce epistemologia de tip științific formulează puncte de vedere și concluzii controlabile prin procedee și metode cu valoare intersubiectivă.

În ultimele două, trei decenii ale secolului nostru s-a conturat în peisajul epistemologic orientarea cunoscută sub denumirea „*noua filosofie a științei*”. N.R.Hanson, Th.S.Kuhn, St. Toulmin, P.K.Feyerabend sunt reprezentanții principali ai acestei direcții contemporane din teoria cunoașterii. Principala lor preocupare este examinarea consecințelor pe care le implică opinia că baza faptică a teoriilor epistemologice o constituie datele istoriei științei și cele ale practicii științifice.

evoluției filosofiei științei, coordonatori C. Damian, I. Pârvu, Editura Academiei, București, 1981, pp. 165-180. De asemeni, referitor la filosofia analitică, vezi A. Boboc, „Analiza logică a limbajului științei în Tratatul logico-filosofic al lui Ludwig Wittgenstein”, în: *Epistemologia și analiza logică a limbajului științei*, pp. 232-263.

¹¹ K. R. Popper, *Logica cercetării*, p. 269.

Concluzia este că aproape toate presupuzițiile intuitive pe care s-au construit teorii epistemologice dintre cele mai influente s-au dovedit, în ciuda plauzibilităților abstracte, de nesuținut în lumina rezultatelor criticii istorice. Prin urmare, idei dintre cele mai familiare și adânc înrădăcinate asupra naturii și evoluției științei trebuie reconsiderate, potrivit acestei critici.

„noua filosofie
a științei”

Din moment ce raționalitatea științei constă în alegerea conceptelor și teoriilor funcție de capacitatea lor de a contribui la realizarea idealurilor explicative ale unei discipline, urmează că ea are un caracter istoric, variabil, ca și aceste idealuri.

Contribuțiile cele mai originale ale „noii filosofii a științei” privesc localizarea conținutului cognitiv al științei. Pentru caracterizarea acestui conținut au fost propuse, alături de conceptul logico–lingvistic de *teorie științifică*, elemente noi, ca *paradigmele*, în calitate de exemple comune la Kuhn, sau agregatele de *populații conceptuale* la Toulmin. Efortul constructiv al acestor autori s-a concentrat asupra elaborării unor modele noi ale evoluției științei. Modelele respective se remarcă prin atenția acordată tranzacțiilor de la un sistem de idealuri și valori la altul, corelației dintre aspectele disciplinare și profesionale ale vieții comunităților științifice, rolului factorilor social–economici și politici, atât în determinarea ratei inovațiilor științifice cât și a direcțiilor cercetării. În ceea ce privește superioritatea modelului preferat față de altele, aceasta constă într-un acord mai bun cu datele istoriei științei¹².

Procesul de cunoaștere, în complexitatea aspectelor ce-l definesc, presupune, odată cu abordarea problemei originii cunoașterii, analiza diverselor perspective ale *fundării* demersului cognitiv.

În demersul epistemologic s-a impus orientarea *anti–aprioristă* și *antifundamentalistă*. De aici, rezultând renașterea interesului pentru *aspectele teoretice* și *dimensiunea dinamică a științei*. Devine proeminentă, astfel, *istoricizarea* epistemologiei în contextul unității dintre *știința fundamentală*, *istoria științei* și *filosofia științei*.

Adaptarea unui punct de vedere *istoric* în fundarea cunoașterii conduce inevitabil la concluzia că „sursele” sau „temeiurile” pe care am încercat să „edificăm” știința nu pot fi nici „pure”, nici „ultime”, ci supuse schimbării și devenirii, ca toate facultățile umane și raporturile de cunoaștere.

¹² Referitor la principalele orientări din teoria actuală a cunoașterii vezi *Teoria cunoașterii științifice*, coordonatori Ștefan Georgescu, Mircea Flonta, Ilie Pârnu, Editura Academiei, 1982, pp. 47-86.

Sistemul de cunoștințe ale unei comunități constituie componenta teoretică și expresia teoretică a raporturilor acesteia cu natura și a raporturilor sociale dinăuntrul comunității, raporturi care, bineînțeles, vor avea un conținut istoric și o evoluție în timp.

Procesul constituirii perspectivei social-istorice în fundarea cunoașterii își află un *prim moment* în depășirea critică a teoriilor „cunoașterii nemijlocite”, atât a celor empiriste, centrate pe constatarea pură, cât și a celor raționaliste bazate pe intuiția intelectuală. Însemnătatea istorică a gnoseologiei kantiene și a metafizicii idealismului clasic german, în general, constă, între altele, în analiza categoriilor ca forme ale gândirii, ca *prealabili* sau premise care fac posibile conceptualizarea și experiența, precum și în critica de pe această poziție a empirismului clasic englez și a raționalismului clasic matematic.

Teoria „cunoașterii nemijlocite” este comună empirismului englez și raționalismului prekantian, având ca punct de plecare premisa că există o cunoaștere intuitivă nemijlocită, care constituie momentul inițial și sursa întregii cunoașteri, fie că se atribuie cunoașterii o natură observațional-perceptivă, fie că este pusă pe seama intuiției intelectuale. Întemeierea științei are loc prin raportarea cunoștințelor la un moment inițial, care pentru empirism este reprezentat prin datele de observație concepute ca niște constatări pure, iar pentru raționalism de principiile sau axiomele de la care pornește știința ca sistem teoretic. Adevărul acestor cunoștințe, care constituie punctul de plecare al științei este asigurat prin natura lor intuitivă.

Evident, apriorismul kantian se caracterizează printr-o detașare critică de teoria „cunoașterii nemijlocite”, orice cunoaștere, în viziunea sa, fiind rezultatul organizării, al structurării conținutului a ceea ce este dat de simțuri, prin intuiții și concepte pure, a priori, ale subiectului. Cum se știe, potrivit gnoseologiei lui Kant, subiectul epistemic nu creează realitatea, natura și istoria există în afară și independent de cunoaștere, dar modul de a ni se înfățișa al realului, de a fi în percepții, reprezentări, noțiuni, depinde de noi, de structurile subiective ale cunoașterii. În demersul cognitiv intervin anumite tipare cadru subiective, formale a priori ale intuiției sensibile, spațiul și timpul, și ale intelectului, substanța, cauzalitatea ș.a., organizând în mod subiectiv datele actului senzorial, furnizate de contactul simțurilor cu obiectele.

Un *al doilea moment* al constituirii acestei perspective îl reprezintă situarea problemei fundării științei într-o largă viziune social-istorică și dezvoltarea, în acest context, a relativității și istoricității tuturor prealabililor, inclusiv a categoriilor gândirii, cum ar rezulta situându-ne pe poziția unui *apriorism genetic* invocat în epistemologia genetică a lui J.Piaget. Formele gândirii, ca și structurile fundamentale și deosebit de stabile ale vieții sociale, sunt cadre și condiții de viață și activitate pentru fiecare generație, căreia i se impun în mod constrângător. Dar,

*apriorism
genetic*

oricât ar fi de fundamentale, aceste cadre și condiții nu sunt totuși atribute ale unei pretinse „naturi umane” invariabile, ci produse ale istoriei sociale; în fiecare moment istoric ele funcționează ca premise inalienabile, cadre constituante, condiții constrângătoare; în perspectivă istorică amplă, ele ne apar însă, la rândul lor ca istoricește constituite. De aici, avem, pe de o parte, un caracter inalienabil al prealabililor și, totodată, o relativitate a prealabililor în cunoaștere.

Perspectiva istorico–evoluționistă a științei contemporane se manifestă prin recursul frecvent la istoria științei în cercetarea științifică propriu–zisă. Un argument în acest sens este că mari oameni de știință din secolul nostru au elaborat studii de istoria gândirii științifice sau au formulat chiar modele conceptual–teoretice ale evoluției istorice a gândirii științifice. Scrierile lui A.Einstein, W.Heisenberg, L. de Broglie, N.Bohr ș.a. sunt grăitoare în această direcție. Disciplinele științifice, care au atins în evoluția lor un grad superior de maturizare teoretică, posedă și o dimensiune istorică imanentă. Prezența unei dimensiuni istorice a domeniilor mature ale științei este redată de W.Heisenberg prin *ideea succesiunii unor teorii științifice „închise”*.

Înlocuirea unei teorii închise cu alta nu constituie o discontinuitate absolută, deoarece vechea teorie se menține ca un caz limitat al noii teorii, în plus noua teorie îi delimitează mai exact domeniul de validitate.

Mecanica cuantică a demonstrat strălucit că vechile teorii participă la edificarea celor noi; noțiunile unei teorii închise nu-și pierd importanța odată cu dovedirea limitelor aplicării lor, ci se înscriu în limbajul permanent al științei, oferind cunoștințe „prealabile” pentru teoriile ulterioare.

La fel ca interpretarea conceptelor teoretice, înțelegerea conceptelor și a principiilor metateoretice reclamă recursul la istoria științei. Gr.C.Moisil argumenta ideea de necesitate naturală, în mod deosebit ideea de lege a naturii, la care pentru necesitatea naturală se adaugă și conceptul de cauzalitate, ca element fundamental pentru concepția determinismului, prin apelul la istoria științei. El sublinia insuficiența analizelor logico–lingvistice de a determina sensul complet al „legii fizice”, propunând „principiul continuității față de variația legilor fizice” ca o cerință suplimentară față de cele reprezentate de ecuațiile diferențiale, în vederea înțelegerii semnificației „necesității naturale”. Principiul propus de Gr.C.Moisil¹³, după cum lesne se observă, se înscrie ca o variantă istorico–științifică a principiului corespondenței din fizica modernă formulată de N.Bohr.

Perspectiva istorică are un rol foarte important în testarea, selecția și validarea

¹³ Grigore Moisil, „Determinism și înlănțuire”, în: *Antologie de filosofie românească*, antologie și prezentări de M. Măciu, Editura Minerva, București, 1986, pp. 71-92.

ipotezelor și teoriilor, încât istoria științei, filosofia științei și știința însăși formează o unitate.

Cercetarea celor mai tipice modalități prin care se elaborează cunoașterea și se asigură în privința validității rezultatelor sale constituie ceea ce poate fi numită *perspectiva metodologică* în fundarea cunoașterii. Există, în acest sens, *metodologii globale* și *metodologii regionale, de ramură, de disciplină*. Problema e dacă demersul metodologic adoptat oferă științei în genere sau unei anumite discipline științifice *autonomie metodologică* și modul în care aceasta este concepută. Respectiv, ca un ansamblu de norme și criterii *invariabile* sau ca sistem de norme capabile de a se autocorecta, autoregla din mers, deci de a fi *revizuite* în principiu.

Abordările metodologice ale fundării cunoașterii se subsumează, în plan general filosofic, opoziției dintre idealism și realism metodologic, dintre *fundaționism* și *antifundaționism*. Referitor la prima poziție, fundaționistă se instituie mai multe variante: *varianta intuiționistă*, care pornește de la caracterul intuitiv al primelor principii ce preced și condiționează orice știință; *varianta empiristă*, având la bază privilegierea datelor de observație a enunțurilor corespunzătoare considerate drept fundament infailibil; *varianta transcendențială*, ce are în vedere admiterea unor forme *a priori* ale facultăților de cunoaștere, prin exercițiul cărora se obține baza cunoștinței prin rațiune pură. Încă din secolul trecut poziția fundaționistă este combătută prin dialectica proprie filosofiei lui G.W.Fr. Hegel.

Cunoașterea științifică actuală aflată în procesul unor adânci transformări este afectată în aspectele exterioare, adică în *natura și rolul ei social*, dar și în privința trăsăturilor ei intrinseci, a elementelor care-i definesc profilul epistemologic. Considerată ca metodologie *preponderent normativă*, teoria cunoașterii își afirmă în mod necesar rolul mai activ în raport cu știința printr-o participare propriu-zisă, critică și constructivă la procesul științei. Tradițiile gândirii dialectice, cât și dialectica inerentă a practicilor științifice au impus tot mai mult un *spirit metodologic antidogmatic, antifundaționist*, ceea ce a și impus perspectiva istorică, evoluționistă printre trăsăturile cunoașterii științifice contemporane.

Ideilor tradiționale de *început* și *origine* li se substituie ideea de *situație de cunoaștere oarecare*. Nici o cercetare nu pleacă de la zero, ci de la o situație de cunoaștere. Aceasta comportă anumite date, vederi, informații, norme și proceduri prealabile în lipsa cărora n-ar fi posibilă angajarea în cercetare. Remarcăm că este vorba de o situație de cunoaștere esențialmente deschisă, nu numai în sensul că elementele pe care le comportă sunt incomplet analizabile, susceptibile de modificări și revizuirii mai

mult sau mai puțin profunde, dar și în sensul că prin felul în care este concepută, permite a-i integra aspecte de ordin istoric, psihologic, psihogenetic etc. Astfel, punctul de vedere metodologic se deschide celorlalte perspective, deși pentru orizontul său restrâns și idealizat se poate mulțumi cu o analiză de principiu a unei situații de cunoaștere oarecare.

De numele școlii de epistemologie de la Geneva se leagă *perspectiva psihogenetică* în abordarea problemei fundării cunoașterii. Investigând relația subiect–obiect în cunoașterea perceptivă, J. Piaget a întreprins o serie de experiențe prin care a evidențiat mecanismele care generează iluziile vizuale precum și procesele care intervin în corectarea acestora. El a ajuns la concluzia că percepția rezultată din acțiunea obiectului asupra subiectului, fără intervenția sau cel puțin, cu un minimum de activitate din partea acestuia, este o imagine deformată. Sunt luate în considerație cele mai elementare fenomene perceptive, așa-numitele „efecte de câmp”, imagini obținute printr-o singură fixare a privirii într-un interval limitat de timp, care nu permite explorarea obiectivului din câmpul vizual prin fixarea succesivă a privirii asupra diferitelor sale părți și nici compararea obiectului dat cu alte obiecte din câmpul vizual. Piaget consideră că efectele de câmp sunt cele mai deformate și mai puțin adecvate imagini ale obiectului, care nu ne oferă proprietățile acestuia, ci numai un amestec nediferențiat de raporturi ale subiectului și obiectului. La baza acestor deformări, numite iluzii optico–genetice primare, se află *centrarea* privirii asupra unui singur element din câmpul vizual. Corectarea iluziilor vizuale caracteristice pentru „efectele de câmp” se produce prin fenomenul de *decentrare*, adică un ansamblu de activități perceptive ale subiectului care coordonează produsele centrărilor, ale „efectelor de câmp” distanțate în timp și spațiu. Cunoașterea perceptivă obiectivă apare, astfel, ca o stare de echilibru final, rezultată din anularea reciprocă a abaterilor ce se produc în direcții divergente, în efectele de câmp formate din contactul direct dintre subiect și obiectul perceput. Prin urmare, centrarea explică caracterul deformat al imaginii perceptive, iar decentrarea exprimă rolul activ al subiectului pentru elaborarea unei imaginii perceptive mai adecvată raporturilor reale.

*perspectiva
psihogenetică*

Experiențele psiho–genetice au dovedit că activitățile perceptive, formarea și corectarea imaginii perceptive, sunt determinate nu numai de mecanismele fiziologice de *centrare* și *decentrare*, ci, în primul rând, de *structurile inteligenței*, de coordonările senzoriomotorii, intuitive și operatorii, logico–matematice, care se dezvoltă în această ordine în evoluția mintală a individului¹⁴.

Coordonările senzoriomotorii, intuitive, operatorii caracterizează cele trei etape distincte ale dezvoltării inteligenței, ale formării subiectului cunoscător. Studiarea lor

¹⁴ Vezi J. Piaget, *Psihologia inteligenței*, Editura Științifică, București, 1965, pp. 168-169.

permite înțelegerea cunoașterii ca un proces în care activitățile observațional–perceptive, empirice și teoretice se află într-o unitate organică.

**structuri
senzoriomotorii**

J. Piaget¹⁵ arăta că aceste coordonări senzoriomotorii sunt coordonări ale acțiunilor reale ale subiectului, iar schematizarea lor dă naștere primelor structuri mintale, *structurile senzoriomotorii*, caracteristice inteligenței individului în primele luni de viață, până la apariția limbajului și a gândirii. În primele luni de viață subiectul percepe obiectele din câmpul vizual fără a le atribui o existență permanentă, chiar dacă la o nouă percepere recunoaște obiectele respective. În această situație obiectele sunt dependente de subiect deoarece pentru el ele există atât timp cât sunt percepute. La sfârșitul primului an de viață s-a constituit schema senzoriomotorie a obiectului permanent, existent independent de subiect. Ca o consecință a acestui lucru copilul își formează schema constanței mărimii și formei reale a obiectelor, chiar dacă distanța dintre subiect și obiect scade sau crește. În condițiile în care distanța dintre subiect și obiect crește, imaginea obiectului pare mai mică, iar dacă scade atunci imaginea obiectului devine mai mare. Totuși, omul începând de la vârsta de un an apreciază în mod constant mărimea obiectelor indiferent de distanța la care se află, întrucât la această vârstă posedă schema mărimii și formei, care este un rezultat al coordonării senzoriomotorii între mărimea aparentă a obiectului perceput și distanța dintre subiect și obiect. Coordonarea are loc prin aceea că mărimea aparentă a obiectului se compensează cu distanța dintre obiect și subiect, iar rezultatul este mărimea invariabilă prin care apare obiectul respectiv. Prin urmare, constanța mărimii și formei nu este un rezultat al percepției pasive ci o structură senzoriomotorie formată în cea de a doua jumătate a primului an de viață al copilului.

Etapele coordonării intuitive sau prelogice caracterizează inteligența individului de la apariția limbajului și până la vârsta de 7–9 ani. Coordonarea sau gândirea intuitivă este rezultatul coordonării unor acțiuni interiorizate desfășurate pe planul reprezentării. Dezvoltarea inteligenței în această etapă permite subiectului să-și formeze ideea conservării cantității de substanță în condițiile când forma unui obiect s-a schimbat. Are loc în acest caz o coordonare a reprezentărilor despre două acțiuni care au dus la modificarea formei obiectului în lungime și lățime. Coordonarea intuitivă are o evoluție în raport cu vârsta. La 4–5 ani copilul își reprezintă numai una din acțiuni, modificarea formei în lungime, centrarea având loc pe un singur aspect. În funcție de scurtarea sau alungirea unui obiect el trage concluzia că s-a redus sau mărit cantitatea de substanță din care-i constituit acesta. Mai târziu, când reprezentarea cuprinde modificările formei în lungime cât și în lățime se ajunge în mod intuitiv la ideea conservării de substanță.

¹⁵ *Ibidem.*

Observăm deci că și imaginea conservării cantității de substanță este tot un rezultat al acțiunii subiectului.

Odată cu etapa dezvoltării inteligenței logice, care începe la vârsta de 7–9 ani și durează în toată perioada adolescenței, omul ajunge la ideea conservării cantității de substanță prin deducție logică, iar deformarea obiectului în lungime și lățime nu mai apar succesiv ci simultan. În evoluția acestei etape apar mai întâi grupările operatorii ale gândirii sub *forma operațiilor concrete*, numite astfel deoarece sunt acțiuni mentale raportate la obiecte concrete, și apoi acțiunile mentale raportate la operații cu propoziții care definesc *operațiile formale*. Prin intermediul operațiilor formale gândirea are capacitatea de a combina datele unei probleme în toate modalitățile posibile, dobândind astfel un caracter pe deplin abstract.

Rezultă că aportul structurilor subiectului în geneza cunoștințelor perceptive este mai mic sau mai mare în diferitele etape ale dezvoltării inteligenței, dar niciodată nu poate fi nul.

